

Elméleti háttér és megismerési érdekek

A társadalmi valóság konfliktuselméleti megközelítésének itt bemutatandó változata Ralf Dahrendorf munkásságára épül. Dahrendorf 1929-ben Hamburgban született, egyetemi tanulmányait szülővárosában és Londonban folytatta. Saarbrückenben habilitált, majd egyetemi tanárként Hamburgban, Tübingenben és Konstanzban folytatta tudományos tevékenységét. Az FDP iránti politikai elkötelezettsége nyomán 1969-ben a Szövetségi Parlament tagja lett. A Külügyminisztérium parlamenti államtitkára, majd 1970 és 1974 között az Európai Közösség bizottságának tagja volt. 1974-től tíz éven át a London School of Economics igazgatója, 1987 óta az oxfordi St. Anthony's College igazgatója.

Konfliktuselméletét monográfiában (Társadalmi osztályok és osztályellentét, 1957, illetve átdolgozott formában: *Osztályok és osztályellentét az ipari társadalomban*, 1959), majd ezt követően cikkekben, cikkgyűjteményekben és előadásokban fejtegette ki, jóllehet a probléma elméleti feldolgozása sok tekintetben töredékes maradt (vö. Dahrendorf 1972, 19. sk.). A következőkben ezért megkíséreljük módszeresen bemutatni Dahrendorf konfliktuselméletének alap gondolatait és fő tételeit, de nem foglalkozunk sem a többi konfliktuselméleti koncepcióval, sem a klasszikusokkal, például Simmellel (lásd ehhez Krysmanski 1971; Bühl 1972; Wallace-Wolf 1991; Giesen 1993; Handel 1993).

Minden makroszociológiai elméleti koncepció szembekerül azzal a problémával, hogy az emberi társadalmasodás rendszereinek két alapvető oldaláról kell számot adni: a társadalmi rendszerek egyrészt viszonylag tartós strukturális kapcsolatokat alkotnak (a társadalmi struktúráképződmények stabilitásának problémaköre), másrészt mint részterületeket, mint egészüket tekintve alkalmazkodóképesek és változók (a társadalmi struktúráképződmények változásának problémaköre). Emaz általános problémafelvetésnek megfelelően Dahrendorf, a mindenkori nézőpont szerint ideáltipikusan a *szociológiai társadalomelmélet két alaporientációja* között tesz különbséget (vö. Dahrendorf 1969, 108. skk.; 1972, 11):

a) Az inkább a társadalmi együttélés struktúrájára irányuló megismerést vezérlő kérdés körülbelül így hangozhatna: Mi tartja össze a társadalmat? Itt a *rend problémája* áll előtérben, tehát az a kérdés, hogy miként jön létre és marad fenn az idők során a társadalom viszonylag szilárd rendszerként. Másként kifejezve, elsősorban az integrációról és a társadalmi szereplők (egyéni cselekvők és kollektív cselekvőkből álló társadalmi egységek) cselekedeteinek és cselekvési céljainak összehangolásáról, együttműködéséről van szó. A társadalom jelenségének ilyen elméleti megközelítésében az értelmezésben döntő jelentőségük van az olyan, integrációra vonatkozó fogalmaknak, mint normák, értékek, szerepek, intézmények, alárendszerek stb. Ilyen megközelítést alkalmazó koncepció Dahrendorf szerint Parsons strukturális-funkcionális elmélete.

b) Ha viszont az imént bemutatott állásponttal ellentétben a *változás problémája* áll előtérben, akkor a megismerést vezérlő kérdés így fogalmazható meg: Melyek a társadalmi fejlődés hajtóerői? Itt tehát a folyamat, adott struktúra megváltozása a lényeges, vagy – az okra kérdezve – a társadalmak reagálása a status quót belülről (a társadalmi struktúra-összefüggésen belül) vagy kívülről (a társadalmi struktúra-összefüggésen kívül) fenyegető veszélyekre. A társadalmi rendszer stabilitását fenyegető belső kockázatokhoz tartozik például a munkamegosztás folyamata, a funkcionális differenciálódás, a deviáns viselkedés, a mobilitás, az egyének és/vagy csoportok közötti konfliktusok stb. Külső veszélyekre példák a háborúk, a természeti katasztrófák stb. Ebben a megközelítésben a társadalmat dinamikus, potenciálisan konfliktusoktól terhes köteléknek értelmezik, amely állandóan változik. Jellegzetes képviselője ennek az irányzatnak Dahrendorf szerint a marxista társadalomelmélet.

Dahrendorf szerint tehát a társadalomelméletet két különböző heurisztikus (megismerést vezérlő) álláspontból lehet művelni, s a probléma e két, elméletileg lehetséges megközelítésének nem kell ellentmondásban állnia egymással. Egyformán érvényes megismerési modelleknek tekinthetők, amelyek más-más oldalakra helyezik a hangsúlyt. Ebből azonban az következik, hogy az eltérő hangsúlyokhoz (struktúra, illetve folyamat) nem kapcsolható minden további nélkül az átfogó magyarázat igénye; a megismerést vezérlő problémafelvetés strukturálja a mindenkori problematikát: „Messzemenően ugyanazokkal a kategóriákkal dolgozhat mindkét elmélet, de különböző aspektusokat hangsúlyoznak. Míg az integrációs elméletben a társadalom ellipszisre, valamennyi elemet magában foglaló, lekerékített egységre hasonlít, addig a konfliktuselmélet inkább olyan hiperbolának tekintti a társadalmat, amelynek azonosak ugyan a gyújtópontjai, ám több irányba is nyitott és meghatározó erők feszültségmezejének látszik” (Dahrendorf 1969, 113).

2

A konfliktuselmélet helye, helyi értéke és igénye

Dahrendorf szerint a társadalmi változás magyarázata minden makroszociológiai elméletalkotás elsőrendű munkacélja (vö. Dahrendorf 1969, 114; 1972, 73). Ha a meglévő elméleti koncepciókat ebből az alapvető látószögből vizsgáljuk, akkor Dahrendorf szerint arra az eredményre jutunk, hogy nem létezik olyan elmélet, amely minden fontos szempontból magyarázattal szolgálna a társadalmi változás folyamatára. A társadalomelemzés kezdetben elképzelt lehetséges alaporientációinak hátteré előtt ez az elméleti mankó különbözőképpen alapozható meg: az 1. esetben elméleten belül, azaz a megismerést vezérlő kérdésfeltevással, a 2. esetben meghatározott feltevések és a társadalmi változás empirikus vizsgálatok fényében történő tartalmi megvilágításával. Ez az általános értékelés részben a parsonsi modell bírálatára, részben a marxista osztályharcelmélet és a belőle levezetett fejlődési előrejelzések kritikai felülvizsgálatára támaszkodik. Dahrendorf a következőképpen érvel:

Parsonsnál különösképpen azt hiányolja, hogy túlzottan előtérben áll nála a rend és az integráció gondolata. A társadalom ennek következtében többé-kevésbé egyensúlyban levő társadalmi rendszernek látszik. A rendszer fenntartása az a nagy cél, amelyre valamennyi a rendszeren belül zajló cselekvés és folyamat irányul, illetve amelyhez mindezek hozzájárulnak. Egy ilyen „(viszonylagos) egyensúlyban levő rendszer” előfeltételei (egyszersmind a rá vonatkozó alapfeltevések): strukturálisan

a rendszer egyes elemeinek viszonylagos állandósága és ennek megfelelően az, hogy alig van köztük konfliktus, az elemek pozitív funkcionalitása az egészre vonatkoztatva, valamint az értékek szintjén a rendszer szereplőinek normatív alapkonszenzusa a rendszer alapértékeit illetően. Ebben a szemléletmódban az olyan társadalmi folyamatok, mint például a konfliktusok és a deviáns viselkedés inkább szokatlan, szinte beteges jelenségnek tűnik fel, mivel diszfunkcionális a rendszer egyensúlyának fenntartása, tehát a társadalmi rend szempontjából. A társadalmi változás ebből a nézőpontból nehezen tekinthető minden társadalmi rendszer szerves mozzanatának (vö. Dahrendorf 1972, 28. skk.).

A bírálat a marxista társadalomelméletet alkalmasint nem érinti, Dahrendorf számára a problémák más szinten vetődnek fel (vö. Dahrendorf 1974, 277. skk.; továbbá Dahrendorf 1957). A társadalmi fejlődés, vagyis a társadalmi változás hajtóerejét Marx számára az antagonisztikus érdekcsoportok, a tulajdonviszonyok alapján élesen szemben álló osztályok közötti konfliktusok alkotják. Végső soron az összes társadalmi uralmi viszony a termelési viszonyokból vezethető le. Dahrendorf úgy véli, az osztályharc szükségszerűségéről szóló elméletet a történelem megcáfolta: a marxista értelemben vett osztályharc nem következett be, az osztályok közötti határok, nem utolsósorban a modern ipari társadalomban megfigyelhető fokozódó mobilitási események miatt, ehelyett elmosódtak. Ezt a fejlődést, egyebek között az „osztályellentétek intézményesülésének” (Geiger) vagy az „osztálytársadalom nivellálódásának” is (Schelsky) nevezik.

Dahrendorf a saját koncepcióját a strukturális-funkcionális elmélet ellentétének és a marxista gondolatrendszer módosított feldolgozásának, illetve továbbfejlesztésének fogja fel. A konfliktuselméleti szemléletmód alapfeltevései ellentétesek Parsonéval (vö. Dahrendorf 1965, 209. sk.): strukturális szinten a rendszer elemeinek alapvető ingatagságát feltételezi. Ezek az elemek konfliktusoktól terhes kapcsolatban állnak egymással, s valamennyi hozzájárul a társadalom állandó változásához. A normatív alapkonszenzus feltételezésével Dahrendorf azt az állítást szegezi szembe, hogy minden társadalmat az a kényszer tart össze, amelyet egyes tagjai mások fellett gyakorolnak. Dahrendorf elméletileg gyümölcsözőnek tartja azt a marxista alap gondolatot, hogy a társadalmi csoportok közötti konfliktus a társadalmi változás magyarázó modellje, annyiban azonban módosítja, hogy a lehetséges csoportképződés strukturális kiindulópontját máshová helyezi.

A konfliktusokat szerinte az uralmi viszonyok idézik elő, de ezeket okilag nem a termelési viszonyokból (tulajdonviszonyokból) vezeti le. Ezen a módon másként határozza meg az osztálykonfliktusokat, s emiatt ezeknek más is a helyi értékük a társadalmi változás folyamatában – amit még részletesebben be kell mutatnunk.

Ebből adódik a *konfliktuselméleti modell igénye*: *e koncepciónak általában képesnek kell lennie arra, hogy a belső okoktól függő társadalmi részváltozásokra magyarázatot adjon, amennyiben ezek társadalmi csoportok közötti konfliktusokkal függnek össze, s ezek a csoportok társadalmi struktúráviszonyokból képződnek.*

3

A konfliktus fogalmáról és a konfliktuselméleti magyarázat hatóköréről

A konfliktusok minden ember köznapi tapasztalatának részei. Veszekszünk a szomszédainkkal, szerepkonfliktusba kerülünk, állásokért versenyüzünk egymással, csoportok közötti konfliktusokban veszünk részt, féltékenységből rivalizálunk mások-

kal, háborúkat folytatunk. Nyilvánvaló, hogy az említett konfliktusoknak különböző okaik vannak, ahogy eltérően hatnak a társadalmi életre, következésképpen a társadalmi változásra is. Szem előtt tartva Dahrendorf tételét, miszerint a konfliktusok szerepét csak a belső okokra visszavezethető társadalmi változás szempontjából kell vizsgálni, továbbá hogy a konfliktusok mint az emberi együttélés alap tényei struktúrára belülről tekintendők, a konfliktuselméleti koncepció lehetséges tárgya így hátrahagyható meg (vö. Dahrendorf 1972, 23. skk.): a lehetséges konfliktusok tömegét a társadalmi konfliktusokra korlátozzuk, tehát azokra, amelyek módszeresen vezethetők le adott társadalom társadalmi struktúráiból. Másként kifejezve: a társadalmi konfliktusok strukturálisan létrejött ellentétek adott társadalom mint létező alapösszesség elemei között. A konfliktus meghatározása szempontjából nem lényeges, hogy az ellentét csak objektíven leírható, azaz latens (a struktúraelemzés szintje), vagy szubjektíven feldolgozott, manifeszt (a cselekvéselemzés szintje). A lehetőség szerinti vagy tényleges konfliktus tudatosságának foka tehát semmiféle szerepet nem játszik a konfliktus fogalmának meghatározásában, mert az ilyen konfliktusok mindenütt jelenvalósága az antropológiai érvelésből adódik (lásd 4.). A társadalmi konfliktusoknak nem kell manifesztálódnuk, latensen minden társadalmi struktúra-összefüggésben jelen vannak. Ebben a viszonyban fontos Dahrendorfnek az a feltevése, hogy a konfliktusok alapvetően dichotómmá válnak, tehát mindig csak két szemben álló elem között fejlődnek ki. Több konfliktusban álló fél esetében ez tehát a dichotóm koalícióképződést jelenti, ami a mindenkori, konfliktusban álló (vagy koalíciót alkotó) felek belső differenciálódásának következménye.

Az individuálpaszichológiai alapú konfliktusokat a koncepció tehát kizárja magyarázatai hatóköréből, ahogy a társadalmak közötti konfliktusokat is. Az utóbbiak ugyan elvileg bevonhatók lennének, ha abból indulnánk ki, hogy a társadalmak között szilárd, strukturált kapcsolatok állnak fenn. Ettől a kérdéstől függetlenül a társadalmi konfliktusok különböző szinteken nyilvánulhatnak meg, s más-más nyomatékuk lehet a társadalmi változás folyamata szempontjából. Ebből a nézetből persze nagy különbséget jelent, hogy szerepek közötti konfliktusokról vagy antagonisztikusan szemben álló társadalmi osztályok közötti konfliktusról van-e szó. A lehetséges magyarázandó terület további tagolása érdekében Dahrendorf azt javasolja, hogy tegyünk különbséget a társadalmi konfliktusok két dimenziója, nevezetesen a társadalmi egységek méretének dimenziója és az egységeken belüli és az egységek közötti rangsor dimenziója között. Ennek az osztályozási javaslatnak megfelelően adódik a 9. ábrán bemutatott rendezési séma.

Az érintettek társadalmi egység	1. Egyenlők egyenlőkkel szemben	2. Főlérendelték alárendelttekkel szemben	3. Egész részzel szemben
A Szerepek	Betegek – betegpénztárak (az orvos szerepben) Családi szerep – foglalkozási szerep	Származási család – saját család (mint szerepek) Foglalkozási szerep – egyesületi szerep	Társadalmi személyiség – családi szerep Katona szerep – engedelmisségi kötelesség
B Csoportok	Labdarúgó részleg – könnyűatlétiikai részleg (a sportklubban) Fiúk – lányok (az iskolai osztályban)	Elnökség – tagság (egyesületben) Apa – gyerekek (a családban)	Régi személyzet – újonc (üzemrészben) Család – „elvesztett fiú”
C Szektorok	A cég – B cég Légiőr – szárazföldi hadsereg	Vállalkozói szövetségek – szakszervezetek Monopolisták – kívülállók	Katolikus egyház – „ókatolikusok” Bajorország – „beutazók”
D Társadalmak	Protestánsok – katolikusok Flamandok – vallonok	Kormánypárt – ellenzék Szabadok – rabszolgák	Állam – bűnöző bandák Állam – etnikai kisebbségek
E Társadalomfeletti egységek, kapcsolatok	Nyugat – kelet India – Pakisztán	Szovjetunió – Magyarország Németország – Lengyelország	ENSZ – Kongó Európai Gazdasági Közösség – Franciaország

9. ábra.

Forrás: Dahrendorf 1972, 27.

Dahrendorf itt tovább korlátozza koncepciója *magyarázó igényét*: a konfliktuselmélet mindenekelőtt arra legyen képes, hogy a D2 típusú konfliktusokra adjon magyarázatot. Azokra a társadalmi konfliktusokra, amelyek eltérő rangú csoportok között állnak fenn. Elméletileg a társadalom valamennyi tagja hozzárendelhető a két konfliktusban álló fél valamelyikéhez, hiszen Dahrendorf abból indul ki, hogy valamennyi itt szemügyre vett konfliktus esetén dichotomizálódás megy végbe. Elvileg azonban a B2 és C2 típusokra is kiterjeszhetőnek tartja a magyarázatot, amennyiben a csoportok/tagok közötti rangkülönbség a társadalmi egységeknek ezen a szintjén is adott. A B2 terület esetében a helyzet első pillantásra mindazonáltal némileg problematikusnak látszik, hiszen apák és gyermekek például inkább társadalmi kategóriák, s nem annyira egymással szemben álló szervezett csoportosulások (mint C2 és D2). A Dahrendorf által használt, Webertől átvett uralomfogalom (vö. ehhez 5.) azonban családi struktúrára és kapcsolatokra is alkalmazható. Általánosságban tehát megállapítható, hogy *konfliktuselméleti koncepció olyan csoportkonfliktusokat érint, amelyekben jelen van az alá- és fölérendeltség mozzanata*.

A konfliktuselmélet tehát, pontosabban szólva uralom- és szervezetelmélet: a társadalmi konfliktusok többi lehetséges formájára közvetlenül nem alkalmazható, mert vagy hiányzik belőlük a vizálykodó feleket összekapcsoló uralmi kötelék mozzanata, vagy elképzelhetetlen a vizálykodó felek tartós megszerződése (vö. Dahrendorf 1972, 16). Ezeknek a konfliktusoknak a magyarázatára az uralmi köteléken kívüli, más strukturális tényezőket kell segítségül hívni.

Dahrendorf továbbmegy, s az *ipari társadalmak magyarázatára* korlátozza elmélete hatókörét, ahol D2 típusú nyilvánvaló konfliktus léphet fel (klasszikus formában mint osztálykonfliktus). A modern társadalmak jellemző vonásának tekintik a konfliktusok lehetséges tárgyainak tartalmi áthelyeződését: egyre inkább a fennálló hatalmi és uralmi viszonyok politikai-társadalmi hatásai válnak a konfliktusok tárgyává a társadalmi összecsapásokban, s háttérbe szorulnak a tulajdonviszonyokkal és azok társadalmi hatásaival kapcsolatos kérdések körüli klasszikus konfliktusok (vö. Dahrendorf 1957; 1972, 73. skk.). Ám társadalmilag mindkét terület igen fontos, ezért a hatalommegosztásnak (legalább) kettős rendszeréről beszélhetünk. Marxszal ellentétben Dahrendorf nem feltételez oksági kapcsolatot a két szféra között, az uralmi pozíciók párhuzamos megszállását kizárólag empirikus kérdésnek tekinti.

Általánosságban tekintve azonban, a társadalmi konfliktusok esetében mindig életeresélyekről, tehát az élet alakításának egyéni lehetőségeiről van szó. Figyelembe kell azonban venni, hogy az életeresélyek fogalma nem az egyéni cselekvési kompetenciákra (az egyénhez rendelhető minőségek vagy tulajdonságok értelmében) vonatkozik, tehát nem személyiségjegy. *Életeresélyeken Dahrendorf az egyéni cselekvésnek a társadalmi struktúra által meghatározott játékterét* érti, az életeresélyek tehát közvetlenül az egyes társadalmi szerveződési formákra jellemző társadalmi pozíciókhoz, illetve (osztály)helyzetekhez kapcsolódnak.

Dahrendorf ezt a társadalmi feltételmezőt megvilágítandó *az életeresélyeket két társadalmi struktúra által meghatározható összetevő, az opciók és a ligatúrák függvényének* fogja fel, amelyek *egymástól függetlenül variálhatóak* (vö. Dahrendorf 1979, különösen 50. skk.). Opciókon a választási lehetőségek strukturálisan adott keretét érti, amelyen belül a cselekvési döntések egyéni lehetőségei állnak fenn. Maguk az *opciók két összetevő, nevezetesen a jogosítványok és a kínálat sajátos kombinációi* (vö. Dahrendorf 1992, 25. skk., 39. skk.). A jogosítványok normatív jellegűek, amennyiben határt vonnak valamely társadalmi kötelekhez tartozás és nem tartozás között. Ebben az értelemben például a nemzetállamokban az állampolgár státusza (az államhoz tartozása) bizonyos alapjogokat, választójogot, tanuláshoz való jogot, a tör-

vényes piachoz jutás jogát stb. tartalmaz. Ezeknek a jogosítványoknak valamilyen kínálatnak, tehát a materiális és az immateriális választási lehetőségek tárházának kell megfelelnie. Ez a tárház azonban csak a jogosítványokon keresztül válik hozzáférhetővé. A korábbi évtizedekben és évszázadokban például a nők egyáltalán nem használták ki a politikai választási lehetőségek kínálatát, mert nem kapták meg az állampolgári státust, s emiatt a választási lehetőségét jogosítványként. A napszámos éppígy mindaddig kevés hasznát látja a fogyasztói társadalom kínálatának, amíg a létminimumot meghaladó bér formájában (a pénz mint belépőjegy) nem kapja meg a fogyasztói társadalomhoz tartozás státusát.

Ligatúráknak azokat a kötelezettségeket és járandóságokat nevezzük, amelyek az embereket pozícióik és szerepeik révén illetik meg. Ezeket természetesen szintén a társadalmi struktúra szabja meg. Dahrendorf szerint ezek a ligatúrák, tehát az emberek társadalmi-kulturális beágyazottságai szolgálnak számukra útmutatóul az opciók világában. Az interakciók struktúráiban (család, réteg stb.) közvetített viselkedési elvek és értékorientációk például a fogyasztásra irányuló vágyakat vagy akár a politikai részvétellel összefüggő viselkedést is irányítják. A társadalmi struktúra e két dimenziója, tehát az opciók és a ligatúrák közötti kölcsönös viszony határozza meg azután az életeresélyeket. Valamely megtanulandó szakma iránti vágyak és döntések ennek következtében egyrészt a társadalom által kínált opcióktól függenek: a munkamegosztás társadalmanként változó foka szerint az egyéni választási lehetőségek szűkebbek vagy tágabbak. Másrészt viszont az adott társadalomra jellemző ligatúráktól is függenek: a fejlett munkamegosztás ellen hathat például a kasztrendszer létezése, amelyben meghatározott kaszthoz tartozás, tehát az egyén társadalmi helyzete bizonyos cselekvési lehetőségeket eleve kizár. Ezzel azonban felmerül az az itt tovább nem vizsgálható kérdés, hogy mennyire teremthető optimális viszony a választási lehetőségek (opciók) és a társadalmi beágyazottság/integráció (ligatúrák) között, ami optimális életeresélyeket nyújt a társadalom tagjainak. Éppen az osztálykonfliktusok esetében látható igen világosan, hogy egyesek (az alávettettek, függő helyzetben levők) lehetőségeit mások (az uralmon levők) elhatározásai döntően megszabják. Iparszociológiai vizsgálatok mutatták ki, hogy az ilyen elemzés nem csak az adott viszonyok elméleti értékelését jelenti. Fontos gyakorlati, tehát társadalmi érvénye is van: miként korábban, továbbra is dichotóm társadalomképek játsszák az uralkodó szerepet a nagy csoportokban, amelyek ellentétes mintákban (például uralmon levők és alávettettek, gazdagok és szegények, fent és lent, munkaadók és munkavállalók) láttatják a társadalmat, s ennek nyomán sajátos viszonyt feltételeznek jogosítványok és kínálat, opciók és ligatúrák között.

Az emberi társadalmasodás alapelvei: a norma, szankció és uralom hármassága

Miután tisztáztuk a konfliktuselmélet tudománytörténeti hátterét és a tárgyának besorolására vonatkozó megfontolásokat, most kissé részletesebben kell foglalkoznunk Dahrendorf gondolatrendszerének elméleti kiindulópontjával, illetve axiomatikus alapjával.

Közvetve már elhangzott, hogy a konfliktus és a változás univerzális jelenségek. Ez az értékelés Dahrendorfnak arra az állítására támaszkodik, hogy a konfliktusok, társadalomtól függetlenül, az emberi együttélés társadalmi alaptényei. Másként kifejezve: nem képzelhető el olyan emberi társadalmi rendszer, amelyben mint rendsze-

ren belüli és rendszeralkotó folyamatok nem volna jelen a konfliktus – és ezáltal a változás lehetősége. A megalapozás csak antropológiai lehetősége, s szinte axiomatikusan Dahrendorf is feltételezi, hogy az ember, illetve az emberi természet nem a priori társadalmi, nincsenek benne a közösségre irányuló veleszületett viselkedésmódok, bár csak társadalmi kötelékben képes élni. Ezzel azonban az a feltételezés is együtt jár, hogy az emberek közötti viszony alapvetően konfliktusokkal terhelt. A társadalmi együttélés szükségszerű előfeltétele következképpen a társadalmi viselkedés megteremtése, mivel pedig ez nincs természetes viselkedésmódként előzetesen adva, csak normatív formaként kényszeríthető ki (vö. Dahrendorf 1965, 110).

Dahrendorf-nak ez az alapvető meggyőződése társadalomfogalma segítségével tehető még pontosabbá (vö. Dahrendorf 1966, 23. skk.). Durkheim nyomán társadalmon erkölcsi közösséget ért abban az értelemben, hogy a társadalom tagjainak viselkedését normák szabályozzák, a normákban pedig kiválasztott érvényes értékek (= emberi értékelések eredményei) öltönek pontosabb formát. A normák érvényességét szétválaszthatatlanul kapcsolódik össze megfelelő pozitív és negatív szankciókkal, amelyek kötelező jellegüket adják. A normák–szankciók szövedékéhez egy harmadik elemnek, az uralomnak is csatlakoznia kell, hiszen a szankciók fogatosításának lehetősége egyszersmind mindig az uralom kifejeződése, illetve lényegi alkotórésze. Az emberi társadalmak erkölcsi közösségekként való jellemzése így közvetlenül a normák–szankciók–hatalom fogalmi hármasságához vezet, s Dahrendorf szerint ebből kell kiindulnia a társadalmi jelenségek mindenfajta szociológiai magyarázatának.

Az antropológiai alapvetésből, valamint a társadalom normatív struktúrájának axiomatikus jellegéből (normák létezése, szankciók szükségszerűsége, az uralom immanenciája) Dahrendorf számára az következik, hogy minden társadalom a társadalmi szereplők sajátos kötelékékként a szükséges integrációt kizárólag annak az uralomgyakorlás értelmében vett kényszernek az alapján képes megteremteni, amelyet valamiféle cselekvőképes közösség létrehozása érdekében emberek gyakorolnak emberek felett. A társadalmi struktúra szempontjából tehát valamennyi elgondolható társadalmi forma egyszersmind uralom révén létrejött forma. A *kényszer univerzalizálásának, illetve* strukturális megfelelőjének, *az uralomnak* (vö. ehhez a tételhez Dahrendorf 1974, 14. fejezet) a cselekvés szintjén a konfliktus univerzalizása felel meg mint olyan állandó folyamat, amelyben kérdésessé válnak a társadalmi egyenlőtlenség uralmi struktúrákból levezethető jelenségei, melyen az életésélyeket szabályozó társadalmi rétegződés jelenségének mindenütt jelenvalósága értendő (vö. Dahrendorf 1966). *A konfliktusok eszerint a társadalmi rendszerek immanens, strukturálisan létrejött tényezői*, amelyek egész társadalmak megváltozásában működnek közre, s emiatt a történelmi folyamat szempontjából funkcionálisan pozitív a szerepük (vö. Dahrendorf 1974, 272).

5

Az uralom: a társadalmi konfliktusok strukturális kiindulópontja

Bár a 3. pontban említett csoportkonfliktusoknak kétségtelenül eltérő helyük van a társadalom dinamikájában, tehát a társadalmi változás folyamatában, közös tárgyalásuk az iménti kiinduló axióma alapján mégis igazolható: a mindenkor társadalmi egység méreteitől függetlenül a rangkülönbségekben társadalmi egyenlőtlenség feje-

ződik ki, ez pedig mindig visszavezethető arra az alapviszonyra, amelynek jegyében az emberek egymással bálnak: a kényszerre. Mindegy, hogy a különböző rangú emberek közötti konfliktusokat a presztízsbeli és a jövedelmi egyenlőtlenségek alapján kiobbant, a tőke és a munka közötti vagy az elit és a nem elit közötti konfliktusoknak tekintjük, az egyenlőtlenségek Dahrendorf szerint mindig a legitimálható hatalom egyenlőtlen megosztásából vezethetők le.

Az így kiindulópontnak vett uralmi struktúra a hatalmi pozíciók alapvető dichotómiáját alapozza meg. Az uralmi kötelékekben belül a társadalmi pozíciókat Dahrendorf ezáltal névleg kiosztottnak s nem fokozatosnak fogja fel; ilyen fokozatosságok csak a két pozíció tömegben belül jelentkezhetnek.

Azok a konfliktusok, amelyekhez a magyarázat igényével közeledünk, ezért konkrét megjelenési formájuktól függetlenül, mindig visszavezethetők az *uralmon levők és az alávetettek közötti kétpólusú szembenállás alapsémájára*.

Uralmon Dahrendorf, Weberrel egybehangzóan annak esélyét érti, hogy „bizonyos tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmessé válnak”. E meghatározás tartalma öt szempontból bontható fel:

1. Az uralom föl- és alárendeltségi viszonyt jelöl két egyén, illetve sokaság között.
2. A fölrendelt résztől (egyéni, sokaság) azt várják, hogy parancsokkal, rendeletekkel, figyelmeztetésekkel, tiltásokkal ellenőrzi az alárendelt rész viselkedését.
3. Ez a várakozás társadalmi pozíciókhoz kötődik, elvileg függetlenül azok hordozójától. Az uralom ennyiben intézményes viszonyt jelöl egyének, illetve sokaságok között.
4. Az uralom mindig bizonyos tartalmakra és megadható személyekre korlátozódik; (a hatalommal ellentétben) sohasem jelent abszolút ellenőrzést mások felett.
5. Az uralom alapján született előírások be nem tartását szankcionálják; jogrendszer (illetve kvázi jogi normák rendszere) örökös az uralom hatékonysága felett. (Dahrendorf 1972, 33.)

Ebben az értelemben tehát, igaz, más-más szinten a miniszter, a vállalkozó, miként a párttitkár is formális értelemben uralmi pozíciók hordozója. Mindegyik esetben az adott szinten uralmi kapcsolatok találhatók, s ezek olyan pozíciók formájában váltak nyilvánvalóvá, amelyeknek hordozói törvényesen alá- vagy fölrendeltségi viszonyban állnak más pozíciók birtokosaival ugyanazon az egységen belül. Az ilyen pozícióhalmazok közötti konfliktusok tehát uralmi viszonyok alapján jönnek létre, s éppen ezek a viszonyok strukturálják ezeket a viszonyokat. Ebben az értelemben a struktúra önmagából „teremti” a konfliktusban álló feleket, amelyek formális értelemben a status quo fenntartásáért, illetve megváltoztatásáért vetélkednek egymással. Hogy ez a latens dichotómia, latensen elővételzett konfliktus manifesztálódik-e, az még megvizsgálandó empirikus feltételek kérdése.

Meg kell még jegyezni, hogy hosszú vita folyt arról, mennyire írható le a korai társadalmak is uralmi kötelékeként. Dahrendorf ezt persze feltételezi, hiszen axiómája, hogy az uralom univerzális jelenség. Ezt az egyszerűbb társadalmakra nézve is bizonyítani szeretné, ezért egy későbbi cikkében (vö. Dahrendorf 1974, 315. skk.) Webernél részletesebb módon megpróbálja különböző oldalakra bontani az uralom fogalmát. Eközben Locke alábbi uralommeghatározására támaszkodik:

„Politikai hatalomnak tehát azt a jogot tekintem, hogy valaki halálbüntetés, következképpen minden enyhébb büntetés terhe alatt törvényeket hozhat a tulajdon szabályozására és megőrzésére, s felhasználhatja a közösség erejét az ilyen törvények végrehajtására és a közjóra” (idézi Dahrendorf 1974, 332).

Fenti meghatározás szerint az uralom jogosultságot jelent normák érvényre juttatására (igazságszolgáltatás), normák alkalmazására (végrehajtás) és normák megállá-

pítására (törvényhozás). Az uralmi jogosultságok fenti felbontásának megfelelően Dahrendorf egyszerűbb társadalmakban is uralmi kapcsolatok meglétét állapítja meg, ezekben azonban az uralom esetleg bizonyos uralmi funkciókra korlátozódik csak. Ily módon létezhetnek társadalmak, amelyekben túlnyomórészt normákat fenntartó és normákat érvényre juttató intézmények vannak, a többi funkciót ellátó intézmények viszont hiányoznak. Az ilyen társadalmakat „múlthoz kötődő társadalmi kötelek” címkével illeti (vö. Dahrendorf 1974, 333).

6.

Osztálykonfliktusok és társadalmi változás – Dahrendorf osztályelmélete

Korábban már említettük, hogy Dahrendorf elavultnak tartja, és ezért elveti a marxizmus osztályelméletét. Marx arra tett kísérletet, hogy a társadalmi struktúra megváltozását két olyan egymással antagonisztikusan szemben álló osztály alapvető konfliktusának eredményeként értelmezzék, amelyek a tulajdonviszonyok alapján jönnek létre. Dahrendorf viszont monokauszálisnak és empirikusan cáfolhatónak tartja, s ezért elutasítja ezt az elméletet:

„Az itt képviselt elmélet értelmében egész társadalmak vagy azokon belüli egyes intézményes területek (például az ipar) uralmi vagy hatalmi struktúrája határozza meg az osztályképződést és az osztályok közötti konfliktusokat. A társadalmi struktúra megváltozásának az a sajátos fajtája, amelyet a társadalmi osztályok közötti konfliktusok idéznek elő, a hatalmi pozícióknak a társadalmakban és azok intézményes területein való egyenlőtlen eloszlásán alapul. A termelési eszközök feletti ellenőrzés csak az uralom egyik különleges esete, összekapcsolódása a jogi értelemben vett magántulajdonnal alapjában véve véletlen jelenség Európa iparosodott társadalmában. Az osztályok nem kötődnek sem a magántulajdonhoz, sem az iparhoz, sem általában a gazdasághoz; mint strukturális elemek és a struktúrát megváltoztató tényezők éppoly általánosak, mint meghatározásuk alapja, maga az uralom és annak megoszlása” (Dahrendorf 1957, 138).

A *modern ipari társadalom* Dahrendorf szerint *pluralisztikus uralmi struktúra*, amelyben különböző szinteken különböző uralmi pozíciók állnak egymás mellett, de az uralom különböző területei nem vezethetők vissza valamilyen alapvető, a többit strukturáló területre: a miniszter (elvileg) független uralmi pozíciót foglal el a politika területén, állása okságilag nem vezethető le, mondjuk a gazdasági terület valamelyik uralmi pozíciójából.

Ha eddig a konfliktuselméleti gondolatrendszer keretében magyarázott területen egymással konfliktusban álló felekről beszéltünk, akkor a B2, C2 és D2 területekre az *osztályok* kifejezést is alkalmazhatjuk a dahrendorfi értelemben:

„Az osztályok egyforma hatalommal járó pozíciók birtokosainak csoportosulásai az uralmi kötelekben. Azokat kapcsolják össze, akiknek egy ilyen kötelekben legitím hatalmuk van, s azokkal szemben, akik helyzetüknél fogva ki vannak zárva a hatalomból. Miként az uralom megoszlása, úgy az osztályok struktúrája is alapvetően dichotóm képet mutat. Az osztálystruktúra és a rétegződési hierarchia közötti párhuzamosság legfeljebb az osztályok másodlagos empirikus jegye, amennyiben az uralom gyakran nagy mértékű társadalmi kárpótlást hoz magával. Ez az összefüggés azonban éppoly kevésbé adott magával az osztályfogalommal, ahogy a gazdasági, különösképpen a termelési viszonyokkal való összefüggés sem. Meghatározásunk szerint osztályok és osztályok közötti konfliktusok csak ott vannak, ahol uralom is van” (Dahrendorf 1957, 145).

Az osztályképződés és ennek következtében a dahrendorfi értelemben vett osztályelmélet kritériuma az uralmi pozíciókból való részesezés és az azokból való kizárás. További követelmény, hogy az ily módon létrejövő osztályokat úgy lehessen tekinteni, mint amelyek egymással alapvetően konfliktusban állnak. A konkrét társadalomelemzésben az osztály fogalmát mindenkor valami más pótolja: strukturálisan az osztályelmélet talaján kvázi-csoportok ismerhetők fel, míg a megfelelő cselekvő közösségeket érdekcsoportoknak nevezik. De erről később.

Hogyan idézhet elő struktúraváltozást az osztályharc? A társadalmi változás analitikusan strukturális-szervezeti és kulturális-normatív szinten egyaránt leírható; ezek természetesen kölcsönös függésben vannak. Osztályok közötti konfliktusokra lehetne visszavezetni például a pozitív hatalmi pozíciók birtokosainak (az uralmon levőknek teljes vagy részleges cseréjét, de ez nem elengedhetetlen feltétel: a struktúraváltozás személyek cseréje nélkül is elgondolható, például tartalmak megválasztása révén a demokratikus választási folyamatban. Kulturális-normatív szinten a struktúraváltozás társadalmi értékeknek a mindenkor uralmon levők anyagi érdekeinek megfelelő megváltoztatását jelenti (a modern ipari társadalomra alkalmazva vö. Dahrendorf 1978).

Az eddigi elemzést összefoglalva a következő mintát kapjuk: a társadalmi változás magyarázható külső okokkal (háború, terjeszkedés, akkulturáció), belső okokkal (osztályellentétek intézményesülése, társadalmi konfliktusok, szerepek differenciálódása, munkamegosztás stb.), illetve külső és belső okok együttes hatásával. *A társadalmi konfliktusok szerepével a belső okok által előidézett struktúraváltozásnak csak egy része magyarázható. Az osztályok közötti konfliktusok viszont a társadalmi konfliktusoknak azt a részterületét jelentik, amelyben a konfliktus tárgya, formálisan az uralmi viszonyok legitimitása. A konfliktuselméleti koncepció tehát az osztályok közötti konfliktusokat abból a szempontból írja le, hogy mekkora a súlyuk a belső okokkal magyarázandó struktúraváltozásokban. Ennyiben a dahrendorfi osztályelmélet egy (eddig még nem létező) általános konfliktuselmélet különös esetének tekinthető.*

7.

Konfliktuscsoportok képződése

Valamennyi eddigi fejtegetésben csupán a társadalmi konfliktusok egyik külön esetére, az osztálykonfliktusokra tettünk érvényes kijelentéseket. A közös tárgyalásmód indoka, hogy közös strukturális háttér teremthető magyarázó mintaként az ilyenfajta társadalmi konfliktusokra, nevezetesen az emberek, illetve embercsoportok közötti, a struktúrán belül elfoglalt pozícióknak megfelelő uralmi kapcsolatokra. Az itt következő valamennyi megfontolást, amelyek a konfliktusok kibontakozásának folyamatára, a konfliktusok változataira és szabályozására vonatkoznak, Dahrendorf ezzel szemben elvileg a társadalmi konfliktusok valamennyi formájára alkalmazhatónak tartja.

A konfliktuscsoportok képződésének folyamata analitikusan három szakaszra bontható: *a strukturális kiinduló helyzet, a latens érdekek tudatosává válása, és végül a kialakult konfliktusok szakasza* (vö. Dahrendorf 1972, 35. sk.).

Az 1. szakaszban megteremtődnek a konfliktus alapfeltételei, azaz ideáltípusosan megkülönböztethetők azok a *potenciális konfliktuscsoportok*, amelyeket a *kvázi-csoportok* kifejezéssel jelölhetünk. Ezek olyan aggregátumok, amelyekbe az azonos latens érdekű társadalmi pozíciók valamennyi hordozója tartozik, akik azonban

nincsenek megszervezve. Latens érdekek Dahrendorf szerint „mindazok a pozíció megszabta viselkedési orientációk (szerepelvárások), amelyek megalapozzák a szembenállást két pozíció-aggregátum között, de nem szükségképpen tudatosulnak a pozíciók birtokosaiban” (Dahrendorf 1957, 204).

Itt tehát – pontosan fogalmazva – tiszta, „objektív” struktúrafrással van dolgunk: a pozíciók birtokosait aszerint rendeljük valamilyen csoporthoz, hogy milyen pozíciót töltenek be valamilyen megadható strukturális pozíció-összefüggésben.

A társadalmi pozíciók aggregátumai a mindenkor társadalmikonfliktus-fajta szempontjából lényeges strukturális jegyek, osztálykonfliktusok esetében tehát az uralmi viszony mint strukturális jegy alapján képezhetők. A megkülönböztetés kritériumát a mindenkor pozíciók által adott, objektíven leírható érdekek, az úgynevezett latens érdekek alkotják. Az érvelés tehát abból indul ki, hogy a pozíciók (a struktúra) a viselkedést illetően nyomást (szerepelvárást) gyakorolnak a pozíciók birtokosaira, akiknek azonban nem kell ennek tudatában lenniük. Ha valaki például bérmunkás-pozícióban van, ami szemben áll a termelési eszközök birtokosának pozíciójával, akkor várható, hogy meg akarja haladni az iparban levő uralmi viszonyokat. Ebben az értelemben valamennyi bérmunkás kvázi-csoportot alkot a struktúrameg-haladás pozíciójából következő latens érdeke alapján, a munkások eme közös érdekének azonban nem kell tudatosnak vagy a viselkedés szempontjából lényegesnek lennie. Ugyanez érvényes a termelési eszközök birtokosainak kvázi-csoportjára. Ugyanilyen kvázi-csoportként jellemezhetők a flamandok a belga társadalomban: latens érdekük az állandó versengés a vallonokkal a politikai befolyásért vagy a politikai tisztségekért, s ez teljesen független attól, hogy van-e flamand tudata valamennyi flamandnak. A kvázi-csoportok mint elméletileg konstruált fiktív csoportok, a marxi magában való osztály fogalmához hasonlóan strukturálisan leírhatók.

Annak feltétele, hogy ezek a fiktív csoportok valóságos csoportokká, cselekvőképes közösségekké váljanak, a 2. szakaszra, a *latens érdekek tudatossá válására* van szükség. A közös, latensen mindig létező érdekek csak bizonyos szervezeti feltételek megléte esetén képesek sikeresen artikulálódni.

A leglényegesebbek a társadalmi feltételek. Idetartozik a rendszeres toborzás lehetősége a kvázi-csoportokba, s a latens érdekek ezzel együtt járó rendszeres és tartós felkeltése. Csak ezen az alapon fejlődhetnek állandó érdekcsoportokká a kvázi-csoportok. Továbbá társadalmi előfeltétel a kommunikáció lehetősége a kvázi-csoport tagjai között, hogy egyáltalán csoport jöhesse létre.

A társadalmi feltételekhez technikai és politikai befolyásoló tényezők járulnak. A tartós érdekcsoport-képződés technikai előfeltételeihez tartozik például a program és a közös normák kidolgozása, a vezető csoport kialakulása, az anyagi erőforrások stb.; fontos politikai befolyásoló tényező például a koalíciós szabadság, tehát az érdekcsoportok kiépülésének és létezésének lehetősége. Ha adottak ezek a szervezeti feltételek, akkor beszélhetünk *érdekcsoportokról*, amelyek *egyforma nyilvánvaló érdekekkel bíró személyek szervezett aggregátumai*. Nyilvánvaló érdekeken Dahrendorf mindazokat a tudatos viselkedési irányzatokat érti, amelyek szembenállási viszonyt alapoznak meg két embercsoport között.

A 3. szakasz a *kifejtett konfliktusoké*, amelynek során *mindkét fél szervezeti önazonosságát* mutat.

A válságkibomlás bemutatott modelljének érvényességét egy tekintetben korlátozni kell. Függetlenül az általános feltevéstől, hogy a konfliktus társadalmi alap-tény, ennek a latensen mindig meglévő válságnak nem kell automatikusan csoport-közi küzdelemben megnyilvánulnia, s nem is mindig uralmi kötelekekben. Az érdekcsoportok képződésének említett feltételei mellett figyelembe kell venni az éppen

adott csoportképződés társadalmi szükségszerűségét: Dahrendorf feltételezi, hogy a szembenállás csak akkor fejeződik ki csoportkonfliktusokban, ha nincs esély más, különösen például a mobilitást követő egyéni kielégülésre. Érdekcsoportok sok egyén strukturált érdekeiként való képződése ezért nem automatikus folyamat. Tétlenség megfogalmazva: „Az osztálykonfliktus a viszálynak az a formája, amely akkor válik szükségszerűvé, ha nagyszámú egyén képtelen arra, hogy érdekeit egyéni erőfeszítések révén elégítse ki” (Dahrendorf 1972, 89. sk.).

A társadalmi konfliktusok változékonyságának dimenziói

Nyilvánvaló, hogy a válságok igen eltérően nyilvánulhatnak meg. Az üzemen belüli konfliktusok például viták, munkamegtagadás, munkavégzés elmaradása, sztrájk, műhelymegszállás stb. formáját ölthetik. Dahrendorf megkísérli *két, egymástól függetlenül változó dimenzió*, nevezetesen a *konfliktusok erőssége* és a *konfliktusok erőszakossága* mentén leírni a *variációs lehetőségeket* (vö. Dahrendorf 1972, 37. skk.). A konfliktusok erősségén az adott válság társadalmi fontosságát érti. Társadalmi súlyuk abból deríthető ki, hogy a konfliktus tárgya által potenciálisan érintettek (a fiktív kvázi-csoport) mennyire vesznek részt a szembenállásban. Ipari konfliktusokban például a sztrájkhoz való hozzájárulás foka lehet (írásbeli szavazás keretei között) a válság erősségének jele. A sztrájk-készség foka szerint lesz különböző súlyú a sztrájk a tőkésoldal és a munkavállalói oldal közötti szembenállásban.

Társadalmi jelentőségétől függetlenül, a konfliktus különböző kifejeződési formákat ölthet. A konfliktusok erőszakossága dimenzió mentén a lehetséges kifejeződési formák palettája a vitától a háborúig terjed. A válságok azonban nem légüres térben zajlanak, hanem adott társadalmi viszonyokon belül, amelyek ennek következtében mindkét dimenzió mentén befolyásolják a lehetséges változatokat. A modern ipari társadalomban, a rendkívül differenciált szakmasztruktúra mellett átrendeződés révén például ki lehet kerülni konfliktusokat. Az alkalmazotti gárda gyakori cserélődése latens konfliktus jele lehet, amely azonban rejtett is marad. Szervezeti feltételek is befolyásolhatják a konfliktuslehetőségeket: a szakszervezeti szerveződési formák politikai el nem ismerése kétségtelenül eleve kizárja a konfliktus kihordásának néhány lehetséges békés formáját az erőszakosság dimenziójában: például a tárgyalást a munkások küldötteivel vagy a munkabeszüntetést törvényes, elismert nyomásgyakorló eszközként. Végül, különböző konfliktusterületek átfedhetik egymást (például politikai, gazdasági vagy akár vallási – Belgium, Észak-Írország), ami hat a válságok erősségére: a részterületen zajló konfliktust mindig lehet úgy értelmezni, hogy az egészért folyik a harc a megfelelő mozgósítási lehetőségekkel.

Konfliktusszabályozás

Kiinduló axiómájában Dahrendorf ismeretes módon abból indult ki, hogy a konfliktusok az emberi társadalmak mindenütt megtalálható jelenségei. A társadalmi válságok módszeresen levezethetők a társadalom strukturális viszonyaiból, s a konfliktusok funkcionálisak, s emiatt a társadalmi változás folyamatának hajtóerői. A konfliktusoknak emez alapvető funkcióján kívül azonban az is elmondható róluk, hogy

mindig potenciálisan romboló, a rendszert veszélyeztető erő. Így tehát felmerül a kérdés: hogyan szabályozhatók úgy a válságok, hogy a társadalmi változás lehetőleg súrlódásmentesen történjék? (Vö. a következőkhöz Dahrendorf 1972, 40. skk.).

Az egyik módszer a *konfliktusok erőszakos elfojtása* lehet. Ezzel azonban sem a konfliktus oka, sem tárgya nem tűnik el. Ennek az eljárásnak az egyetlen következménye az volna, hogy a konfliktus többé nem tud megnyilvánulni, s ezzel növekedik potenciális fertőzőképessége.

A másik lehetőség az úgynevezett *konfliktusmegoldás* volna. Ezen Dahrendorf az ellentétek gyökeres megszüntetésére irányuló próbálkozást érti. Ezzel a módszerrel úgy kellene megoldani a konfliktusokat, hogy a válság tárgya többé ne merüljön fel. A kifogás ezzel a koncepcióval szemben az, hogy a C2 és D2 konfliktustípusok esetében, ahol a társadalom egyes területein, illetve az egész társadalmon belüli fölé- és alárendeltségi viszonyokról van szó, olyan konfliktusokkal van dolgunk, amelyek közvetlenül a társadalmi rendszert formáló elvekből adódnak. A mindenkor érintett konfliktuscsoportok egyenlőtlensége közvetlenül a társadalmi rendszerben gyökerezik, amely az uralmi struktúráknak megfelelően felépített, méghozzá szükség-szerűen (vö. 4.). Dahrendorf szerint nem lehetséges társadalmi egyenlőtlenség nélküli rendszer! Ez már a norma-szankció-uralom hármasságából is következik. Az éppen aktuális konfliktustárgyak eltüntethetők (például egy bérvita), az alapjukul szolgáló szembenállás (tőke- és munkavállalói oldal) azonban nem, mert az rendszereszerűen függ össze a társadalomalakulás mintáival.

Az egyetlen sikerrel kecsegtető lehetőség arra, hogy a konfliktusokat a lehető leggyümölcsözőbbé tegyük a társadalmi változás folyamata számára, s hogy azt bizonyos fokig ily módon szabályozni is tudjuk, Dahrendorf szerint az úgynevezett *konfliktusszabályozás*. Ez alapvetően a (strukturálisan adott) konfliktusok elismerését jelenti, s ezek szabályozása: kísérlet a konfliktus olyan békés levezetésére, hogy alkotó módon felhasználható legyen a társadalmi struktúraváltozás érdekében. Négy előfeltétel szükséges ahhoz, hogy így oldhassuk meg a konfliktusokat (vö. Dahrendorf 1972, 41. sk.):

1. A konfliktustárgy jogosságának normálisként való elismerése. Ez azt jelenti, hogy a konfliktusokat nem eltérésként értelmezzük valamiféle célhoz képest, a szemben álló felek pedig strukturálisan adott, ám eltérő érdekeket és célokat képviselő partnereknek értelmezik magukat.
2. A konfliktusszabályozás csak a konfliktus formáinak szabályozására, s nem a konfliktus okaira irányulhat.
3. A konfliktusszabályozás annál hatékonyabb, minél könnyebben terelhetők és megszervezhetők – például pártokba, szakszervezetekbe, egyesületekbe stb. – az ellentétes álláspontok.
4. Meg kell találni a válság kihordásának játékszabályait, amelyek segítségével a szemben álló felek egyenértékűnek tekinthetők. A konfliktusszabályozás szempontjából kikerülhetetlenül szükséges, hogy valamennyi konfliktustárgyat kötelezően a válságban részt vevő felek simítsák el.

A konfliktusok megoldásának (Dahrendorf szerint) kizárólagos módja ennek alapján a következőképpen foglalható össze:

„Még egyszer hangsúlyozni kell, hogy a szabályozás révén a konfliktusok nem tűnnek el. Ahol társadalom van, ott konfliktusok is felmerülnek. A szabályozás formái mégis hatnak a válságok erőszakosságára. A szabályozott konfliktusok nem annyira kiélezettek: bár változatlan formában maradnak fenn, és rendkívül erősek lehetnek, olyan formákban zajlanak, amelyek összeférnek egy állandóan változó társadalmi struktúrával” (Dahrendorf 1972, 43).

Példa

Egyik korai tanulmányában (Dahrendorf 1972, 3. fejezet: Nyilvánvaló és rejtett érdekek, első megjelenése 1955) Dahrendorf konfliktuselméleti elemzést próbált adni az angol fém munkás-szakszervezet és a vállalkozói szövetség 1952 nyarán tartott bértárgyalási fordulójáról. Az ülésen készített jegyzőkönyv alapján elsősorban a társadalmi csoportok, illetve kvázi-csoportok érdekeinek fogalmát akarta kidolgozni.

A helyzetet a következőképpen lehet vázolni: C2 típusú konfliktusról, tehát nem egyenlő rangúak közötti konfliktusról van szó, amelyben, a dahrendorfi terminológiának megfelelően a konfliktusban álló feleket osztályoknak nevezhetjük. Az a tény, hogy a fölé- és alárendelték között tárgyalás folyik, az „osztályellentét intézményszerűsítésére” (Geiger) utal: mindkét fél által elfogadott konfliktusszabályozási mechanizmus létezik, amely a bérkérdéseket és a bérszabályozási vitákat foglalja magában, egyszerűsített „definiálja” a szemben álló csoportokat.

A tárgyaló felek jegyzőkönyvben rögzített érveiből Dahrendorf azt a következtetést vonja le, hogy mindkét csoportnak közös érdeke, hogy a vállalkozások nyereségesen működjenek, tehát a keret (a tőkés termelési mód) nem vita tárgya. Az elhangzó érvek szintjén az érdekellentét (manifeszt érdekek) csak a (közös) cél elérését szolgáló (mindenkor eltérően értékelt) „helyes” stratégiát érinti. Marxi értelemben vett érdekkonfliktus, tehát tőke-munka ellentét ezen a szinten nem mutatkozik, mivel a fennálló társadalom struktúráját és értékrendszerét senki sem vonja kétségbe. A nyilvánvaló érdekek tehát a mindenkor szervezett csoportok közösen megfogalmazott, tudatos és kifejezett érdekeinek mutatkoznak.

A latens érdekek ezzel szemben „kvázi-objektív jellegűek, amennyiben éppen a tömeg objektív, azaz gazdasági-társadalmi helyzetéből vezethetők le, az érintett személyek közvetlen megkérdezése nyomán azonban nem deríthetők ki” (Dahrendorf 1972, 59). Ezeket a latens érdekeket Dahrendorf félig tudatos, gyakran homályos érzéseknek tekinti, amelyek ugyan teljesen valóságosak, de még nem világosan tagoltak. Ezek a rejtett érdekek továbbá, meghatározásuk szerint emberek bizonyos kategóriáihoz, kvázi-csoportokhoz kötődnek, nem kizárólag szervezett tömörülésekben közösek (példánkban ilyen például az összes fém munkás kategóriája, amelyet kvázi-csoportnak jelölhetünk, s nem csak a szervezett fém munkásokat foglalja magában). Esettanulmányában Dahrendorf a bértárgyalások során elhangzott szövegeket és megfogalmazásokat alapján kimutatja, hogy ilyen latens érdekek is szerephez jutnak, s ez arra utal, hogy az antagonisztikusan szemben álló osztályok harcának marxi paradigmája a tudatelőttesben, a nem közvetlenül megnyilvánulóban továbbra is érvényesül.

Hatástörténet és továbbfejlesztés

Ralf Dahrendorf konfliktuselméleti munkái a német szociológiában csekély visszhangra leltek, egészen más a helyzet viszont a német nyelvterületen kívül. Gondolattal fontos hangsúlyokkal és ösztönzésekkel látták el az angolszász és az olasz-spanyol-latin-amerikai társadalomtudományt (Dahrendorf 1985). Ebben a kultúrában Dahrendorf bizonyos fokig „klasszikussá” vált. Az okok különbözőek. Angolszász nyelvterületen megfontolásai fontos érveket szolgáltatottak a parsonsi rendszer-

elmélettel való, akkortájt időszerű mérlegelésben és vitában. Ugyanakkor (a konfliktus témájának másfajta társadalmi és tudományos megközelítésével, mint amelyik német nyelvterületen szokásos volt) többek között Dahrendorf tanulmányai tették ismét vonzóvá és szalonképessé a Marxszal és a társadalmi csoportkonfliktusok témájával való foglalkozást. Ennek egyik oka valószínűleg Dahrendorf módszertani koncepciójában rejlik: arra tesz ugyanis kísérletet, hogy az osztálytársadalmi fejlődést a tapasztalati tudományok nézőpontjából, Popper kritikai racionalizmusának értelmében elemezze. Latin-Amerikában Dahrendorf koncepciója tette lehetővé, hogy a konfliktusokkal terhelt politikai-társadalmi viszonyokat egy „Marx nélküli marxizmus” keretében dolgozzák fel.

Az elmélet továbbfejlesztéséről annyiban lehet beszélni, hogy Dahrendorf legelőször megpróbálkozott azzal, hogy elmélete formalizmusát („formálisan a társadalmi konfliktusokban mindig az uralom megtartásáról vagy megszerzéséről van szó”) a konfliktusok és a változás iránya tartalmi meghatározásával küzdje le, mégpedig az életesélyek fogalma segítségével: „Társadalmi konfliktusok esetében nagyobb életesélyekről, illetve az egyszer elért szint védelméről van szó: az uralmon levők kiváltságokká vált opcióikat próbálják megtartani a fennálló kötétségek vagy kötések keretei között, az alávetettek pedig új opciókat akarnak érvényre juttatni akár ismert kötétségek kárára is, sőt a kötétségek új minőségéért is harcolhatnak” (Dahrendorf 1979, 91. sk.; a kelet-európai eseményekre alkalmazva vö. Dahrendorf 1991). Az életesélyek fogalma Dahrendorf számára további megfontolások kiindulópontjává is vált, amelyek a haladás tartalmi kritériumának kérdését, valamint a társadalmi szabadság kérdését érintették (vö. Dahrendorf 1979, 92. skk.; Dahrendorf 1992).

Válogatott eredeti irodalom

- Dahrendorf, Ralph: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt*. Stuttgart, 1957, Enke Verlag.
 Dahrendorf, Ralph: Zu einer Theorie des sozialen Konflikts. In Zapf, W. (szerk.): *Theorie des sozialen Wandels*. Köln-Berlin, 1969, Kiepenhauer & Witsch, 108–123 (elsőször folyóiratcikként jelent meg 1958-ban).
 Dahrendorf, Ralph: *Gesellschaft und Freiheit*. München, 1965.
 Dahrendorf, Ralph: *Über den Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen*. Tübingen, 1966, Mohr.
 Dahrendorf, Ralph: *Pfade aus Utopia*. 3. Aufl. München, 1974, Piper. (Első kiadás: 1967.)
 Dahrendorf, Ralph: *Konflikt und Freiheit*. München, 1972, Piper.
 Dahrendorf, Ralph: Struktur und Fortschritt: Die Grenzen der Fruchtbarkeit sozialer Konflikte. In Molden, O. (szerk.): *Konflikt und Ordnung. Europäisches Forum Alpbach 1977*. Wien-München-Zürich-Innsbruck, 1978, Molden, 25–31.
 Dahrendorf, Ralph: *Lebenschancen*. Frankfurt, 1979, Suhrkamp.
 Dahrendorf, Ralph: Soziale Klassen und Klassenkonflikt: Zur Entwicklung und Wirkung eines Theoriestücks. *Zeitschrift für Soziologie*, Jg. 14., Heft 3., 1985. június, 236–240.
 Dahrendorf, Ralph: Die offene Gesellschaft und ihre Ängste. In Zapf, W. (szerk.): *Die Modernisierung moderner Gesellschaften. Verhandlungen des 25. Deutschen Soziologentages in Frankfurt am Main, 1990*. Frankfurt/M. – New York, 1991, Campus Verlag, 140–150.
 Dahrendorf, Ralph: *Der moderne soziale Konflikt*. Stuttgart, 1992, Deutsche Verlags-Anstalt. Magyarul: *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, 1993, Gondolat.

Válogatott szekunder irodalom

- Büld, Walter L. (szerk.): *Konflikt und Konfliktstrategie*. München, 1972, Nymphenburger Verlagshandlung.
 Giesen, Bernhard: Die Konflikttheorie. In Endruweit, Günter (szerk.): *Moderne Theorien der Soziologie*. Stuttgart, 1993, Enke Verlag, 87–134.
 Handel, Warren: *Contemporary Sociological Theory*. Englewood Cliffs – New Jersey, 1993, Prentice-Hall, 54–128.
 Henecka, Hans Peter: *Grundkurs Soziologie*. Opladen, 1985, Leske und Buderich (UTB 1323), 132. skk.
 Kiss, Gabor: *Einführung in die soziologische Theorie*. 2. 2., átdolgozott és bővített kiadás, X. fejezet. Opladen, 1975, Westdeutscher Verlag.
 Krzymanski, Hans Jürgen: *Soziologie des Konflikts*. Reinbek b. Hamburg, 1971, Rowohlt.
 Wallace, Ruth A. – Wolf, Allison: *Contemporary Sociological Theory*. 3rd ed. Englewood Cliffs – New Jersey, 1991, Prentice-Hall, 75–174.